

Կանտի բանախն ազատելով 1925ին բամբակի ձեռագործ մանարան մը հաստատեց՝ իբրեւ միջոց մը երկիրը տնտեսապէս անկախ դարձնելու:

Վերջին շարժումները, աղի խնդիրը և բոլոր հետեւորդ դէպքերը չարչարանք, բանտ, մահ՝ երկայն խօսիլ տունն ամբողջ աշխարհի, և Սնգղիա ինքզինք անգգայ և խուլ կեղծեց այնքան նախատինքնէրուն դէմ որոնցմով քաղաքակիրթ մարդկութիւնը զինքը դատաւիտեց:

*
* *

Այս զարմանալի յեղափոխականին գործը ամբողջապէս պտուղ է իր վարդապետութեան: Անոր մէջ կը շեշտուի ատելութիւնը ընդդէմ եւրոպական՝ յատկապէս անկլոսաքսոն քաղաքակիրթութեան ձեւին և միջոցներուն դէմ. ատելութիւն մը որ այլեւս արմատ ձգած է հնդկ ժողովրդէան սրտին մէջ:

Ազատութեան սիրող մը, ինչպէս է Կանտի, զայն ձեռք ձգելու համար, բնական է չէր կրնար բռնութիւնը կիրարկել. հոս կատարելապէս ներդաշնակ է իր վարդապետութիւնը. և անկից կը բխի արդէն կրաւորական յեղափոխութիւնը. ձգտիլ իր ազատութեան առանց ուրիշին կեանքին և պատուին վնասելու:

Նոյն հոգեբանութիւնն է որ իրեն ներշնչած է տիեզերական յարգանք մը հանդէպ այն ամէն էակի որ կեանք ու շունչ ունի: Իր «Մի սպանաներ»ը ամէն շնչաւորի համար կը գորէ:

Գիտակից ախտաւոր բնութեան, Կանտի կը վարդապետէ ցաւը՝ միջոց մաքրագործումի. վշտի և չարակրութեան ճամբով է որ կ'երազէ իր ժողովրդեան ազատագրումը: Ըստ այնմ ան միշտ կը յորդորէ իր ցեղակիցները պատրաստակամ ընդունիլ և նոյն իսկ ուրախութեամբ՝ կապանք, բանտ, դատապարտութիւն, և ամէնէն ծանր պատիժը. որուն ամոքում խնդրելը՝ վատութիւն է:

Կրնայի՞ր երեւակայել որ արդարութեան և հաւասարութեան ջերմ պաշտպանը ցեղային և դասակարգային զանազանութիւն չէ. և սակայն Կանտի կ'ընդունի աստիճանաւորումը դասակարգելու, նկատելով զայն ցեղային աւանդութիւն մը և ընկերային կազմակերպութեան եղանակ մը:

Բայց համեղբայրութեան վարդապետութեան լոյսին տակ կը դատապարտէ բարձր դասակարգին խտրականութիւնը. մինչ անդին անխտրական կը ձևանայ սկզբնական հարցին մէջ. անոր համար է որ երկրին մուսուլմաններն անգամ իրեն միացան վերջին յեղափոխական շարժումներուն մէջ:

Բնական, բարոյական և կրօնական օրէնքներու պարտադրութեան մէջ սակայն կը մեղանչէ Կանտի, չափազանցելով ատենական և բժշկական հաստատութեանց դէմ. իրեն համար բնութեան օրէնքի հակառակ բաներ են հիւանդանոց, բժիշկ, դատաւոր եւն:

Վաղահասներու ամուսնութիւնը արգիւելու միջոց, ինչ որ արդար է, կուսակրօնութիւնը կը վերացընէ ամուսնութիւնը դատապարտելու չափ, և հոս է որ կը սխալի:

Իրեն հետեւող շատ ունի ան, եւրոպացիներ անգամ, որոնք անշուշտ աւելի նուրոյթի մարմաջէ բռնութեամբ են քան թէ համուզումէ: Կանտի հիմնած է մենարան մը ուր կ'անցընէ իր ընտանիքին և աշակերտներուն հետ, աշխատելով, կարգալով անոնց սրբազան գրքերը. իր սպաշխարութեան մէջ ան կ'երգէ երգերը զոր ինք կը յօրինէ:

Իբրեւ տիպար աւելի բարձր է քան թակոյրը որ հոյարտ մըն է: Ծայրայեղութիւնը և թերին զոր կը տեսնենք իր վարդապետութեան մէջ եւրոպական ազգերու բարոյական անկումին հակազդեցութեանէն է:

Մերժել լուսաւոր քաղաքակիրթութիւնը պարզապէս անոր համար որ Եւրոպան ինկած է իր բարոյականին մէջ՝ մեծագոյն սխալն է զոր կը գործէ Կանտի:

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ՊԱՏՄՈՒԱԾԻ

ՇՈՒՆԸ՝

Այսօր, առտուան լոյսին, ծովափին վրայ շան մը հանդիպեցայ: Երեք շինականներ նստած էին աւազուտին վրայ, գետին դրած փակ հովանոցը, զամբիւղները, կօշիկները, որոնք ճամբուն ծանրութիւնն են:

Շունը կեցած էր անոնց հանդէպ, անշարժ ոտքերը ջուրին մէջ, և ցոկակապին ցանցին ընդմէջէն պիշ պիշ կը դիտէր բանտարկեալի մը պէս ծովին հեռունները:

Ես ալ բոկոտն ջուրէն անցնելու՝ դիտեցի զանի. որովհետեւ աւելի կ'ախորժիմ անասուններու աչքերուն նայիլ քան թէ մարդոց որոնք կը ստեն:

Մեծ շունը դիւ կը դիտէր. աչքերը կանաչ էին և քաղցրահայեաց. դէմքը երիտասարդ ու պարզ. կոնակը մոխրագոյն բծաւոր թուխ երկրամասերով աշխարհագրութեան քարտէսի մը պէս:

Շուտով իմացաւ հոգեկան լաւ տրամադրութիւնս, որովհետեւ օգն ալ լաւ էր, և ծովը անդորր. ու ետեւէս եկաւ:

Կը լսէի իր քայլերուն ձայնը ջուրին մէջ, իմ ետեւէս, մանուկի մը քալումովին նման. ինծի հասաւ, դունչը քնքշօրէն ինծի քսեց իմացնելու համար ինծի թէ հոն էր, և որպէս թէ հրաման խնդրէր հետս ընկերանալու համար:

Դարձայ ու շոյեցի անոր թաւիչ գլուխը. և իսկոյն զգացի թէ վերջապէս աշխարհիս վրայ ես ալ բարեկամ մ'ունէի:

Ինքն ալ կարծես զուարթ էր նորութեան մը պատճառաւ. թեթեւցաւ իր ծանրութեանէն, առջեւս վազեց գրեթէ պարելով ջուրին մէջ, ուսկից իր մաքուր թաթերը դուրս կը

ցցուէին շողող ամպիկներու մէջ. երբեմն երբեմն կանգ կ'առնէր ինծի սպասելու, ետին դառնալով որ տեսնէր թէ գոհ էի իրմէ:

Աչքերն երջանիկ էին, ինչպէս կարծեմ իմիններս էին. երկուքս ալ շատ բան մոռցեր էինք:

Այս գեղեցիկ պտոյտի ատեն մեր երրորդ ընկերն ալ ծովն էր, որ մոռցեր էր իր բարկութիւնը որ շատ անգամ, բայց ոչ մեզի չափ, զինքը կը յուզէր: Եւ ալեակները կը խաղային մեր ոտներուն հետ:

Արեւուն պատկերն ալ, ծովափի տամուկ հայելին մէջ, յամառօրէն մեզմէ առաջ կ'անցնէր շթողով որ իրեն հասնէինք կամ զինքը դիտէինք:

Երկու բարձրահասակ պատանիներ անցան բազուկներէն բռնած՝ որպէս սափորի մը՝ խարտիշահեր աղջնակի մը. անկէ վերջ ոչ ոք երեւցաւ:

Գնացինք մինչեւ հեռաւոր տեղ մը ժրժմակներու գերեզմաննոց մը. մեռած ժժմակներ ցանուցիր ինչպէս ոսկրոտին պատեւազմի դաշտին մէջ:

Կարծես աշխարհիս ծայրն ըլլայինք, ուր մարդը չի հասնիր. թռչուններու երամը միայն կը գծէր երկայն օձապտոյտ ժանեակներ ամբիժ աւազակոյտին վրայ:

Մարդը հոս չի հասնիր. և սակայն կը վախենք թէ մէկուն պիտի հանդիպինք. պէտք է ետ դառնալ անկից ուր շատ ենք, և մէկը մեզ կը պահէ միւսին շարիքէն:

Բայց շունը դեռ առաջ կ'երթայ իր գլուխուն, մանաւանդ գետին կը փռուի և կը տապալակի աւազին վրայ, կը խաղայ չիւղի մը հետ, վեր կը տնկէ մերկ ու գողգոջուն փորովը՝ իր թաթերը որոնք կարծես երկինքը ուզեն բռնել:

Այն տպաւորութիւնն ունիմ թէ նա այլ եւս զիս մոռցած է, և կ'ուզէ մնալ առան-

1. «Սրինգը անտառին մէջ» գրքէն: Կերկայ նիւթը վիպական պատմութեան աւելի ճնարական տպաւորութիւն մըն է, պարզ, առանց կնճիռի կամ հանգոյցի. կարծես ջնջին բան մը, որ սակայն շատ իմաստ ունի իր խորքին մէջ: Ել մըն է ուր, չի տեսնուիր հզօր, բուն կարճնեղ մեր Զարդարանը իր «Գամփու»ին մէջ. սա-

կայն փորրիկ հրաշակերտ մըն է ուր Կրայիա Տեւետայի նկարագրելու արուեստը մեծ վարպետի մըն է. և կեանքին հանդէպ ունեցած լուրջ և խոր յղացումը զիտէ արտայայտել գեղեցկագիտական ամենապարզ յստակաւ տեսութեան անմիջական ձեւերով:

ձին իր ազատութեան խօսական հրճուանքին մէջ. ինչպէս միշտ, երեւակայութեամբս ջանացի հաւատալ թէ զիրար կը հասկնանք:

Եւ ետեւ կը դառնամ մինակ. բայց հազիւ թէ քանի մը քայլ ըրած եմ և ահա ջուրին մէջ քառատրոփ վազք մը կը լսեմ. անասունը ինծի կը հասնի, ինծմէ առաջ ալ կ'անցնի, ետ կը դառնայ, զիս կը դիտէ առանց կանգ առնելու. ես երբեք այնքան պաղատագին հայեացք չէի տեսած:

Չիս մի լքեր, կ'ըսէ այն նայուածքը. եթէ կ'ուզես զիս՝ հետդ կու գամ, մանաւանդ թէ քեզ կը կանխեմ ճամբադ ապահովցընելու և քեզմէ աւելի առաջ հասնելու հոն ուր դուն պիտի հասնիս:

Այս շունը ուրեմն իմն է. եթէ գեղացիներուն չէ, ստուգիւ իմն է. ես զայն առնել կ'ուզեմ. պարտէզիս պահապան պիտի ընեմ զանի. և միայնութեան ժամերուն միասին պիտի կենանք ծառի մը հովանիին տակ, գոհ մեր բարեկամութեամբ: Չանի տանս ալ պահապան պիտի ընեմ:

Այսպէս կը խորհիմ. որովհետեւ փոքրիկ հաշիւներէն, ինչպէս գեղանի ծաղիկներն իրենց սերմերէն, կը ծնին վեհանձնութիւնները:

Շունը հիմա մօտս կու գար, իր քայլերը իմիններուս հետ չափելով. երբեմն կանգ կ'առնէր լուրերը հոտոտելու համար, յետոյ ծովին կը նայէր ականջները ցնցելով. ան-

շուշտ բան մը կը փնտռէր, որքան որ վար կու գայինք:

Սակայն եթէ գլուխը փայփայէի, աչքերը վեր կ'առնէր, և ինծի հաւատարմութիւն կը խոստանար:

Երբ հասանք ուր գիւղացիներն էին, կանգ առաւ, անշարժ, թաթերը ջուրին մէջ, աչքերը ցոկակապին ցանցին մէջէն պիշ պիշ սեւեռած ծովին հեռաւորութեան վրայ:

Բանտարկեալի մը կը նմանէր որ սուղ փախուստէ մը վերջ նորէն բանտ էր վերադարձած:

— Չե՞րն է, հարցուցի գեղջուկներուն:
— Ոչ, տէր. կը համարէինք որ Չերն ըլլար: Կը տեսնուի որ իր տէրը կորսընցուցած է:

Որքան ալ փորձեցի, այլեւս շուղեց հետս գալ. որովհետեւ այլեւս խաղ չէր: Հոն էր կորսնցուցած իր տէրը, հոն ալ մնաց անոր սպասելով:

Ո՛րքան բան սորվեցուցիր ինծի, ո՞վ մեծ շուն կանաչ աչքերով՝ որոնք մարդոց աչքերուն պէս ստել գիտեն:

Ի մէջ այլոց կը սորվեցընես ինծի թէ պէտք է կանգ առնենք հոն ուր կորսնցուցած ենք զիրար, և միայն խաղանք ցնորքներուն հետ որ կ'անցնին, սպասելով որ միակ տէրը, մեր գիտակցութիւնը, գայ մեզ առնելու:

GRAZIA DELEDDA

ԲՈԼՈՐ ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԻՆ

Վեներաբոյ Միսիրաբեան վանքիս տպարանի Տեսչութիւնը կը յայտարարէ թոյր պաշտօնական կամ անպաշտօն տպարանատէրներու, օրական կամ պարբերական քերթերու խմբագրութեան և ամէն հայ կամ օտարաշեզոյ հեղինակներու, հրատարակիչներու և տպագրողներու թէ պիտի գործադրէ իր հեղինակի և հրատարակչի միջազգային թոյր իրաւունքները հանդէպ անոնց որ կը գեղծանին՝ առանց իր յայտնի հրատարակչի, իշխանի մեր ո՛ր և է գրական կամ գեղարուեստական հրատարակչութիւնները, ինչպէս յօդուած, գիրք, պատկեր եւն. եւն:

Տեսչութիւն Միսիր. Տպարանի

ՀԱՅ ՌԻԿԵՐ

(H. RIGTER)

Հայ ժողովրդեան համար միշտ սիրելի և անմոռաց պիտի մնան անունները այն եւրոպացիներուն, որոնք տարիներու ընթացքին իրենց լաւագոյն զգացումներն ու ջանքը և ճիգերը տրամադրեցին մեր քաղաքական դատին և Հայկական Հարցի պաշտպանութեան՝ արեւմտեան դիւանապաշտպանութեան վրայ և կամ մաքրական սեղաններուն վրայ և կամ մաքրական ու գրականութեան մէջ: Այդ հարկաւոր դէմքերը մեր նորագոյն պատմութեան և մասնաւորապէս Հայկական Հարցի էջերուն մէջ իրենց պատուաւոր և յիշատակելի տեղը զբաւած են՝ Կլաւտարնէն սկսեալ մինչեւ Ամբրիկայի Միւսիսընէն նախագահ մեծանուն նախագահ Ուիլսընը:

Հայութեան համար մեծապէս և կրկնակի սիրելի են նաեւ օտարազգի այն եւրոպացիները, որոնք ոչ թէ տասնեակ ընդ որդիներէ, այլ դարերէ ի վեր ի յայտ մը տարիներէ, այլ դարերէ ի վեր անդուստիս և արեւմտեան, եւրոպական ազգերու մէջ իրենց հայագէտներ և Հայաստանի աշխարհագրութիւնն ու Հայոց պատմութիւնը, լեզուն ու գրականութիւնը, ճարտարապետութիւնն ու մշակոյթը՝ ուսումնասիրող, պրպտող, յայտարար են: Արեւելեան ազգերու և արեւելագիտութեան մէջ Հայ ազգը, եթէ չըսեմ առաջնակարգ այլ պատուաւոր տեղ մը զբաւած է դարերու ընթացքին կատարուած ամէն տեսակ ուսումնասիրութեանց մէջ:

Այսօր Հայագիտութիւնը իւր պատուոյ ամպիոնն ունի արեւմտեան համալսարաններուն և բազմաթիւ գիտական կառններուն մէջ: Հայագիտութիւնը Արեւելագիտութեան (Orientalisme) կարեւոր ճիւղերէն մէկն է, որ Արեւմտեան

մեծ ու քաղաքակիրթ երկիրներուն մէջ ունեցած է և ունի բազմաթիւ արժէքաւոր դէմքեր, գիտական, անվիճելի հեղինակութիւններ և պատկառելի հայագէտներ, որոնց մէջ ուշադրութեան արժանի մեծ տեղ կը զբաւեն մանաւանդ Հայ լեզուն և հնագոյն պատմութեան ուսումնասիրութեամբ զբաղող դէմքերը:

Վենետիկի և Վիեննայի Միսիրաբեան հայագիտական միաբանները մեծապէս նպաստեցին Հայագիտութեան տարածման շնորհիւ իրենց աշխատանքներուն և ապա անձնական ծանօթութեանց՝ օտարազգի գիտական դէմքերու հետ:

Նպատակաւ Հայագիտութեան և հայագէտներու մասին խօսիլ չէ, այլ կ'ուզէի քանի մը հակիրճ տողերով ներկայացնել Հայագիտութեամբ զբաղող գիտնական նոր դէմք մը, որուն անունը կարծեմ դեռ եւս այնքան տարածուած չէ Հայ մամուլի և գիտական շրջանակներուն մէջ: Այդ դէմքը Հոլանտացի Հայր Ռիկտերն է (P. Rigter), կաթոլիկ միսիոնար-հոգեւորական մը, որ 20 տարիներէ ի վեր անդուստիս աշխատանքով նուիրուած է և յարատեւ աշխատանքով նուիրուած է Ամստերտամի մէջ 1882ին: Նախնական է Սմստերտամի մէջ ստանալէ յետոյ ուսումը հայրենիքին մէջ ստանալէ յետոյ անցած է փարիզ և հոն կատարելագործած է իւր միջնակարգ և բարձրագոյն ուսումը: Եւ իւր միջնակարգ և բարձրագոյն կողմէ 1910ին կաթոլիկ միսիոնարութեան կողմէ թէհրանը կ'ուղարկուի Պարսկաստան՝ թէհրանի տեղւոյն միսիոնարաց զարոյցին տեսչութիւնը ստանձնելու համար: Տարիներու ընթացքին պատեհութիւն կ'ընծայուի իրեն շրջագայելու արեւելեան և արեւմտեան